

O SURSĂ DE MARE POTENȚIAL PENTRU ISTORIA SOCIALĂ ȘI ISTORIA ADMINISTRATIVĂ A TRANSILVANIEI: CONSCRIȚIA FISCALĂ DIN ANUL 1750

UNE SOURCE D'UN GRAND POTENTIEL POUR L'HISTOIRE SOCIALE ET POUR L'HISTOIRE ADMINISTRATIVE DE LA TRANSYLVANIE: LA CONSCRIPTION FISCALE DE 1750

RÉSUMÉ

La ci-présente analyse souligne l'importance particulière accordée aux documents de la conscription fiscale générale de la Transylvanie de l'an 1750, non seulement en ce qui concerne les traits caractéristiques généraux de la société roumaine de la principauté se trouvant à l'intérieur de l'arc des Carpates à l'époque moderne, mais aussi en ce qui concerne la réalisation d'un portrait complexe et complet de toute la société transylvaine pendant la première moitié du XVIII-ème siècle. Compte tenu de son importance exceptionnelle, par rapport à l'histoire, à l'économie, à la politique, à la statistique, à la démographie, à la sociologie, à l'anthropologie, etc., cet enregistrement fiscal, le premier en date ayant une telle ampleur dans l'espace de l'Europe centrale et orientale, a été insuffisamment exploité par les spécialistes dans le domaine de l'histoire sociale et de la démographie historique. Notre étude précise les repères du projet relativement récent qui vise la publication des données de la conscription, projet qui a été initié par les spécialistes en histoire activant dans le cadre de l'Institut d'Histoire «George Bariț» de Cluj-Napoca, elle expose la méthodologie utilisée en vue de valoriser d'une manière optimale les renseignements extraits des documents analysés et elle offre des détails sur l'étape actuelle des recherches démarrées il y a quatre ans.

De mai bine de un deceniu, istoriografia românească se străduiește să se elibereze de tematica acaparatoare a istoriei patriei și a națiunii – care, probabil și datorită unor puternice complexe socio-culturale și politice de un pronunțat arhaism, a fost cultivată peste măsură – și să se apropie de subiecte mai interesante, mai atractive și, actualmente, de mai mare interes, aflate în vizorul cercetărilor occidentale de multă vreme, dar evitate, în bună parte dintr-o comodă rutină, de specialiștii noștri.

Printre chestiunile puse relativ recent în lumină de scrisul istoric performant din Europa cu vădită plăcere, se numără una ce vizează nu evoluția grupurilor masive (națiuni, popoare, mari clase, categorii și grupuri sociale), ci devenirea individului, în ambientul său cel mai apropiat, nemijlocit. În istoriografia occidentală, preocupările înscrise în acest curent s-au materializat în captivante biografii, istorii de familie, de clanuri sau de neamuri, în istorii ale unor minorități din cele mai diverse (de la minorități etnice până la minorități sexuale), în istorii ale variatelor grupuri elitare (politice, economice, sociale, tehnice, culturale, artistice, sportive etc.), în monografii ale unor enclave, în numeroase studii de caz ș.a.m.d.

Fragmentarea istoriei sociale de anvergură în eşantioane oarecum minuscule, puse atent sub lupă, reprezintă o întreprindere de mare necesitate, în special în cazul societăților rurale de tipul celei transilvane, cu un parcurs medieval și premodern dominat de rigiditate, izolaționism și tradiționalism, unde imobilismul și o aparentă uniformitate cenușie pot masca nuanțe extrem de interesante.

Din acest punct de vedere, conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750 cumulează un depozit informațional a cărui exploatare nici nu a demarat încă cu adevărat. Datele ei pot nuanța și tablourile sociale de anvergură, precum cele schițate de istorici ai muncii de talia lui David Prodan, dar ne oferă și prilejul de a coborî dinspre marea istorie, cea a comunităților statale sau regionale, înspre mica istorie, cea a omului cotidian, investigat din perspectiva habitatului, tradițiilor, îndeletnicirilor, problemelor, sentimentelor, mentalităților, devoțiunilor, ciclurilor vieții și multor alte aspecte în aparență banale, dar care puteau depăși ca importanță, pe scala proprie de priorități, asumările sale politice și intensitatea conștiinței sale naționale, confesionale sau sociale, exacerbate mai mereu în analizele istorice. De asemenea, această conscripție depășește cu mult, prin consemnările sale amănunțite, cadrul iobăgiei generalizate, focalizat cu obstinență de istoriografia noastră marxistă, oferindu-ne multiple detalii și excepții de la normele și ierarhiile economice, sociale, politice și juridice ale epocii, îndeobște cunoscute. Specificitățile și abaterile de la regulă, sesizabile în toate comunitățile, de la cele mai izolate sate, până la dinamicele târguri și orașe, evidențiază senzorii cei

mai fini ai raporturilor dintre națiuni și din interiorul lor, dintre variatele categorii și grupuri socio-etnice, religioase și profesionale ale satelor și orașelor, dintre confesiuni, dintre laic și ecleziastic, dintre urban și rural, dintre etajele administrativ-juridice, dintre administrație și domeniul civil, dintre entitățile și religiile cu statut juridic și cele tolerate etc.

Potențialul informațional al conscripției este uriaș, cu deosebire datorită faptului că ea se aliniaza primelor înregistrări de natură statistică invers direcționate, adică dinspre individ și gospodăria sa înspre comunitate și dinspre comunitățile locale înspre structura provincială. Acest sens al derulării ei explică bogăția datelor cumulate, situate cu mult peste motivațiile fiscale care au generat-o și peste tot ceea ce se realizase până atunci în domeniu, nu numai în Transilvania, ci în întregul spațiu al Europei răsăritene.

Se cunosc bine cauzele și împrejurările inițierii conscripției și se știe totodată că ea răspundea nevoilor de disciplinare financiară pe care Curtea vieneză le resimțea tot mai acut în urma războaielor costisitoare și mai ales în urma pierderii Sileziei. De altfel, încă de la mijlocul deceniului trei, imperiul a exersat, în părțile sale estice, stabilizarea administrativă și înnoirea unor componente ale angrenajului statal. S-a încercat, în acea perioadă, parțiala restructurare a Tezaurariatului, urmată, în 1747, de adoptarea unor reglementări miniere. Deja din 1742, Maria Tereza își exprimase intenția de a soluționa chestiunea încălțată a impozitelor.

În Ardeal, această problemă se înscria printre cele mai grave. Aici, unitatea de dare, poarta, prezervată din evul mediu, provocase mari conflicte între națiunile politice pe marginea suportării echitabile a sarcinilor. Introducerea, în jurul anului 1730, a unei noi unități de impozitare, calculus-ul (100 de unități repartizate pe întreaga Transilvanie), nu a dus la diminuarea tensiunilor, deoarece se mențineau diverse situații injuste: scaunele săsești, spre exemplu, cu populație mai redusă, plăteau aceleași impuneri ca și comitatele maghiare, în unele așezări sau teritorii existau mai multe categorii beneficiare de imunități, se perpetuau, pe filieră medievală, diverse situații speciale vizavi de achitarea contribuțiilor (nu numai pe domeniile fiscului), în ansamblu, se câștigaseră cu ușurință prea multe scutiri, chiar și în primele decenii ale regimului habsburgic, nu s-au făcut delimitări riguroase între nobilimea privilegiată și cea inferioară, impozabilă, etc.

Istoria, cu sinuozitățile ei, modelase în Ardeal un sistem feudal al drepturilor dobândite în cascadă și apărate prin tradiție, un angrenaj greoi, încheșat treptat și haotic și împovărat de detalii imposibil de ordonat. Această construcție alimenta permanente contestări și obstaculă eforturile de calibrare a veniturilor statului în funcție de capacitatea economică efectivă și de resursele reale ale provinciei.

Nu e deci de mirare că, încă de la cumpăna veacurilor XVII și XVIII, Curtea a făcut o primă încercare eșuată de organizare a unei conscripții, urmată de o altă tentativă nereușită în 1703, așa încât de-abia în 1713-1714 s-au cules primele date fiscale firave și confuze. Oarecum mai utilă a fost conscripția din 1721-1722, dar, deși și-a stabilit ca unitate de înregistrare gospodăria și capul ei, indicatorii prea diverși de înscriere, numeroasele categorii privilegiate neluate în evidență, formalismul executării operațiunilor, raportările false și sustragerile de la înregistrări au diminuat viabilitatea și operativitatea datelor culese, de prea puțin folos Curții imperiale.

Ca atare, în 1742, puterea centrală a solicitat autorităților ardelene un proiect pentru întocmirea unei noi baze de date. Dezbaterile iscate de această solicitare s-au prelungit până în 1749, când, în sfârșit, o deputație transilvăneană a plecat la Viena pentru definitivarea planului. Delegata Commissio, forul desemnat pentru îndeplinirea vastei acțiuni (alcătuit din reprezentanți ardeleni și funcționari ai Cămarilor Aulice), a stabilit criteriile de înscriere și normele tabelare, printr-o intens și permanent dialog cu consilierii imperiali, deseori chiar Maria Tereza intervenind în discuțiile purtate¹.

În scurtă vreme, Guvernul a primit pachetul de instrucțiuni legate de derularea conscripției și ordinul de a desemna și pregăti echipele de conscriptori. Întreaga activitate se desfășura sub controlul strâns al Vienei, Stările și Dieta neavând dreptul să intervină decât pentru a propune eventuale îmbunătățiri. Se urmărea o consemnare cât mai complexă și unitară a informațiilor pe întregul teritoriu al provinciei, precizându-se cu fermitate că vor exceptați de la înregistrări doar nobilii proprietari domeniali. Guvernul a primit și însărcinarea de a răspunde întrebărilor pe care factorii

¹ Trócsányi Zsolt, *Erdélyi összeírások, I. Az 1750. évi erdélyi országos összeírás*, în vol. *A történeti statisztika forrásai* (coordonator Kovácsics József), Budapest, 1957, p. 273-293.

politici din Transilvania le-au ridicat în legătură cu conscripția, dându-i-se totodată indicația de a înainta chestiunile greu de lămurit Cancelariei Aulice².

Atât nedumeririle formulate de națiunile privilegiate, cât și explicațiile solicitate de unitățile administrativ-juridice și de orașe reliefează o diversitate impresionantă a lumii ardelenene, nesurprinsă până acum de cercetătorii care au investigat istoria socială a Transilvaniei. Corespondența purtată de autoritățile principatului (Guberniu, Dietă, Stări, comitate, scaune, districte, cercuri, orașe, târguri, sate, Tezaurariat, Comandament Militar etc.) cu Delegata Commissio, Cancelaria Aulică și Curte relevă abundente excepții și devieri de la ierarhiile oficiale și semnaleză grupuri intermediare, situate la limita dintre categoriile sociale cunoscute, absente din istoriografia problematicii.

În pofida sincopei din februarie 1751, când Stările au protestat printr-un amplu memoriu împotriva conscripției, considerând că au fost lezate drepturile multor straturi nobiliare beneficiare de imunitate și revendicând nu numai anularea acțiunii, ci și anchetarea comisarilor conscriptori, administrația și-a îndeplinit misiunea, cumulând datele care vor sta la baza noii structuri de impunere, *systema bethlenianum*, aplicată în câțiva ani, după o ordonată, dar dificilă și îndelungată procesare a rezultatelor finale³.

După cum s-a observat de câteva decenii de către istoricii români și maghiari, conscripția poate fi utilă nu numai statisticii și geografiei istorice sau istoriei economice a Transilvaniei. Ea a pus în lumină o dinamică socio-politică de detaliu și de ansamblu într-o măsură în care alte surse nu au fost capabile să o facă și a constituit în același timp un exercițiu de foc pentru administrația provinciei, relevând aptitudini de modernizare nesesizate în literatura de specialitate.

Cu toate acestea, nici istoriografia română și nici cea maghiară nu au valorificat-o încă. Documentele ei, aflate în arhivele maghiare, au fost greu accesibile cercetătorilor noștri. Respectiva împrejurare nu constituie neapărat o scuză, pentru că și cei câțiva specialiști care s-au referit la ea au conturat perspective sau mult prea generale (vezi semnalările lui Liviu Moldovan)⁴ sau unilaterale. Alexandru Matei a folosit-o numai pentru a demonstra permanența populației românești în teritoriile Bistriței⁵ și tot ideea de a sublinia îndelungata conviețuire a românilor cu sașii în zona Bistriței a animat și studiul lui Pompei Boca⁶. Evaluarea cantitativă a populației românești, dar de data aceasta în zona Sibiului, l-a preocupat și pe Haralambie Chircă, studiile sale înscriindu-se de asemenea în clișeele istoriografiei naționale⁷. Aspectele tehnice ale derulării conscripției nu i-au interesat decât pe Costin Feneșan, dar într-o măsură prea mică⁸, și pe Vasile Ionaș, a cărui lucrare nu depășește însă cadrele stricte ale problemelor fiscale⁹. Celelalte trimiteri la documentele conscripției (vezi David Prodan, Ladislau Gyémánt, Aurel Răduțiu etc.) valorifică într-o măsură mult prea mică arhivele amplei acțiuni de înscriere spre a mai zăbovi asupra lor.

Tocmai pentru că potențialul informațional al conscripției a fost atât de puțin exploatat, colectivul de istorie premodernă al Institutului „George Bariț” din Cluj și-a propus editarea documentelor ei și procesarea datelor conform metodologiilor actuale de evaluare din domeniul statisticii și demografiei istorice. Pentru realizarea acestui deziderat, materialul arhivistic al conscripției a fost microfilmă¹⁰ și s-au pregătit deja pentru publicare două volume, primul acoperind aria comitatelor Cluj, Dăbâca și a scaunelor de pe Pământul Crăiesc și al doilea aria comitatelor Alba, Turda, Târnava și a scaunelor Mureș, Odorhei și Trei Scaune, care vor conține înregistrările în forma

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ Liviu Moldovan, *Conscripții și recensăminte de populație din Transilvania și importanța lor documentară*, în vol. *Direcția Generală a Arhivelor Statului. Culegere de referate. Sesiunea 1969*, București, 1971, p. 163-176; Idem, *Conscripții și recensăminte în Transilvania (sec. XVIII-XIX). Metodologie și valoare documentară*, în *Revista de statistică*, XIX/1970, nr. 8, p. 86-92.

⁵ Alexandru Matei, *Populația orașului Bistrița între anii 1750-1775*, în *File de istorie*, III/1974, p. 237-248.

⁶ Pompei Boca, *Structura etnică, socială și economică a populației din districtul Bistriței la mijlocul secolului XVIII*, în *File de istorie*, III/1974, p. 197-235.

⁷ Haralambie Chircă, *Valoarea conscripțiilor confesionale din 1733 și 1750 pentru scaunul Sibiu*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia*, XVIII/1973, fasc.2, p. 43-50; Idem, *Structura națională a populației scaunului Sibiu la 1750*, în vol. *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 279-284.

⁸ Costin Feneșan, *Izvoare de demografie istorică*, vol. I, *Secolul al XVIII-lea. Transilvania*, București, 1986, p. 5-21, 25-26.

⁹ Vasile Ionaș, *Reformismul austriac și fiscalitatea din Transilvania în secolul al XVIII-lea* (teză de doctorat în manuscris), 1998, *passim*.

¹⁰ S-a microfilmă și adus la Cluj conținutul fondului arhivistic F 50 – *Az 1750-i erdélyi ősszeírás*, aflat în Arhivele Naționale ale Ungariei, Budapesta.

lor originală. După publicarea actelor privind toate unitățile administrativ-teritoriale, un volum final va prelucra informațiile cumulate conform criteriilor dorite de autori. Aceste criterii nu au fost încă precis stabilite, deoarece conscripția e operabilă nu numai din perspectivă cantitativă. Interferând datele ei cu datele altor conscripții civile locale, conscripții confesionale, evidențe militare, urbarii, tabele de impuneri, registre parohiale etc., se poate obține o imagine mult mai detaliată și mai corectă a societății transilvane de la mijlocul veacului al XVIII-lea.

Cât de eficientă este o evoluție a cercetărilor în această direcție ne dovedește lucrarea de doctorat a unui tânăr colaborator al colectivului de editare a documentelor conscripției, arhivistul Florin Mureșan. Studiul său de mari dimensiuni, intitulat *Satul românesc din nord-estul Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea*, focalizează doar un segment din materialele înscrierilor, și anume cel referitor la districtul Bistriței, dar metodologia analizei întreprinse constituie, fără îndoială un model ce merită urmat în perspectiva prelucrării globale a datelor.

Autorul a comparat, pe alocuri, cifrele conscripției cu cele din tabelele de impunere ale magistratului bistrițean, procesându-le și interpretându-le în cele mai diverse moduri. Practic, graficele și tabelele sale se poziționează undeva pe interfața dintre istorie și sociologie. Sunt etalate cu acribie structurile sociale ale așezărilor din district, statutul juridic și economic, raporturile de proprietate și veniturile fiecărui palier social, funcțiile ocupate și îndeletnicirile atestate în regiune, cu detalii importante pentru fiecare categorie, dregătorie sau meserie înscrisă în documentația masivei conscripții. Se fac în permanență comparații interesante și utile între diverse categorii sociale, funcții și meserii, între localități și între cele două cercuri ale districtului, spre a se dovedi că imaginea comunității de aici nu a coincis niciodată cu perimatul clișeu istoriografic al lumii iobăgești omogene. Analizei cantitative i se asociază pertinente observații privind efectele aplicării noului edificiu fiscal în district, demonstrându-se că, în cele din urmă, Curtea a avut dreptate și că, după 1754, impozitul a urmat – datorită angrenajului mai bine mulat pe capacitățile contribuabilului – un itinerar descendent. De altfel, după cum constată autorul, în general, în Transilvania veacului al XVIII-lea, nu s-a intensificat presiunea fiscală asupra populației.

Din punct de vedere tehnic, una dintre cele mai bine constituite părți ale investigației lui Florin Mureșan este cea referitoare la principalele ocupații ale românilor din district, unde, pe baza unei avalanșe de date și statistici, se demolează un alt șablon istoriografic caduc, anume acela care susținea preponderența indiscutabilă a creșterii animalelor în rândul activităților din zonă. O largă și impecabilă incursiune în locul ocupat de creșterea animalelor și de agricultură în viața locuitorilor ținutului, pigmentată din belșug cu oportune grafice, tabele și calcule, pune în lumină, fără a neglija bineînțeles îndeletnicirile complementare celor două domenii majore, faptul că districtul se definește printr-un caracter mixt al ocupațiilor, în ierarhia cărora agricultura, nu creșterea animalelor, se situează totuși pe prima poziție.

Ultimul tronson al cercetării, dezbătând problematicile familiei, a casei, a gospodăriei, a sentimentului religios și a rolului bisericii în viața sătenilor districtului este cel mai captivant și mai ușor de lecturat, deoarece se desprinde parțial din sfera seacă și rece a cifrelor, introducând – prin apelul frecvent la sociologie, etnografie și la ultimele cercetări de istorie a mentalităților – într-un cotidian mai degrabă medieval, încărcat de mister, care prezervă cutume și moralități ancestrale, învăluite în ceremonialuri, superstiții și sentimente din cele mai interesante. Foarte reușite par reconstituirile ritualurilor și ciclurilor vieții (majoritatea gravitând în jurul gospodăriei sau în jurul vetrei satului), paginile despre condiția femeii și copilului și, nu în ultimul rând, cele despre atitudinile și comportamentele care dau apartenența securității și stabilității, într-un mediu izolat, deseori agresat și, ca atare, aflat într-un echilibru extrem de fragil¹¹.

Viabilitatea propunerilor tânărului cercetător este direct proporțională cu intensitatea apelului său la potențialul metodologiei interdisciplinare de cercetare. Folosind cu abilitate un instrumentar mixt, de sorginte statistică, demografică, sociologică, antropologică, etnografică, geografică, biologică, geologică și psihologică și pigmentându-și discursul cu potrivite trimiteri la relativ noile studii referitoare la istoria economică, istoria mentalităților, istoria imaginarului colectiv, istoria bisericii și a religiei și istoria elitelor, el exploatează și completează extrem de inspirat bagajul

¹¹ Florin Mureșan, *Satul românesc din nord-estul Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea* (teză de doctorat în manuscris), 2004, passim.

informațional al consemnărilor anului 1750, așa încât sugestiile travaliului său vor fi cu certitudine luate în considerație în etapa procesării finale a datelor conscripției.

REMUS CÂMPEANU